

עיתון השבת היהודי, ידידיו ומנוייו בקהילה האנגלית-יהודית בשנת 1855

מיכל שחף

הגדולות: ליוורפול, מנצ'סטר ובירמינגהם. שאר היהודים חיו בעוד 39 קהילות בנות עשרות עד מאות נפש בערים אחרות בבריטניה.⁴ המבנה הסוציו-אקונומי של הקהילה כלל שכבה דקה של משפחות האצולה האנגלית-יהודית, שמנו כחמישה אחוזים מכלל האוכלוסייה, כשליש היו בני המעמדות הבינוניים, והשאר, רוב בני הקהילה, נמנו עם המעמדות הנמוכים. זו אפוא תמונתו של קהל הקוראים האנגלי-יהודי: מיעוט בקי ורגיל בקריאה ורובו בני המעמדות הנמוכים שמידת השתתפותם במעשה הקריאה אינה ברורה כל הצורך. עם זאת ידוע שבבתי ספר יהודיים לילדי עניים ובמכונים לבעלי מלאכה לימדו קריאת אנגלית, חולקו ספרים ופעלו ספריות ולפיכך אף הם נמנו עם קהל הקוראים. בשנת 1854 התפרסמו באנגליה שני עיתונים יהודיים בלבד, שניהם כפי שיהיה ה-*JSJ*, שבועונים בשפה האנגלית. האחד הוא *The Jewish Chronicle* (ספר זיכרון, להלן: *JC*), שהיה אז בבעלותו ובעריכתו של מרכוס היימן ברסלאו, והשני *The Hebrew Observer* (הצופה, להלן: *HO*) שנוסד ב-1853 בידי ד"ר אברהם בניש. קהל הקוראים של עיתונות זו אמנם יכול היה להיות כל יודעי קרוא בקהילה האנגלית-יהודית, אלא שמן העדויות על מספר קוראי העיתונים האנגלים-יהודים נראה שבפועל היה זה שוק קטן למדי. עם זאת, מספר המנויים או הקונים אינו מספרם הסופי של קוראי העיתון, שכן העיתון עבר מיד ליד או שהיה מצוי במקומות ציבוריים ולפיכך נקרא גם בידי מי שלא רכש אותו. לדוגמה, בין מנויי העיתון האנגלי-יהודי *The Voice of Jacob* בשנת 1844 היו שלושה בתי כנסת. נפח צרכני העיתונות, קהל הקוראים היהודי, לא היה בו די לשני עיתונים, ולכן בדצמבר 1854 אוחדו שני העיתונים לכתב עת אחד, *The Jewish Chronicle and the Hebrew Observer* (להלן: *JCHO*). בשנת 1856 הגיעה תפוצתו של העיתון המאוחד לאלף עותקים לשבוע.⁵ ראייה אחרת לגודלו של קהל הקוראים האנגלי-יהודי היא המאסף הלונדוני *The Hebrew Review and Magazine for Jewish Literature* שבשנת 1860 היו לו 500 מנויים בלונדון.⁶ לעומת זאת, בחברה האנגלית הכללית של שנות הארבעים והחמישים של המאה התשע-עשרה, הייתה עלייה ניכרת בהופעתם של שבועונים ושל "עיתונים ליום ראשון". קריאת עיתון הפכה לבילוי מקובל ביום

"ידידי ומנויי עיתון השבת היהודי מתבקשים לקדם במלוא תשומת הלב את המכירה בקרב הידידים שלהם כדי ש[העיתון] יתקיים בכוחות עצמו".¹ פנייה זו הופיעה במדור ההתכתבות של עיתון השבת היהודי *The Jewish Sabbath Journal* שיצא לאור בשפה האנגלית בלונדון בשנת 1855. הודעת העורכת, שחזרה ופורסמה במשך שבועות אחדים, מלמדת על התנהלותו של מיזם עיתונאי של אישה בקהילה היהודית באנגליה באמצע המאה התשע-עשרה.

The Jewish Sabbath Journal (להלן: *JSJ*) היה עיתונה של הסופרת והמחנכת היהודייה מריון מוסי-הרטוג (Marion Hartog, née Moss 1821-1907). היא הייתה היוזמת, המייסדת, העורכת, הכותבת, המפרסמת והמשווקת. בפעילותה זו ליוו אותה מי שהיא כינתה ידידי העיתון ומנוייו, ידידים ומנויים שאינם בהכרח היינו הך. מימון העיתון היה נטל שגב' הרטוג לא יכלה לשאת לבדה ולכן מלכתחילה נזקקה לעזרת הציבור כדי לממש את יוזמתה. לסיוע זה נדרשה לאורך כל הדרך ולשם כך ניהלה מערכת יחסים עם הקהל. אני דנה כאן במעורבותה של הקהילה בחייו של עיתון השבת היהודי.²

מערכת היחסים של העורכת עם קהל הקוראים המיועד החלה עוד טרם צאתו לאור של הגיליון הראשון בסוף פברואר 1855, ובאה לידי ביטוי ברבישיה פומבי שהתנהל בעיתונות האנגלית-יהודית. בתוך כך פורסמו בעיתונים היהודיים בבריטניה (ראו להלן) מכתבים לעורך בעניין עיתון השבת וגב' הרטוג חשפה לעיני הציבור מכתבים שקיבלה מקוראים. מאוחר יותר פנתה העורכת לכלל הקהילה האנגלית-יהודית באמצעות מדור המכתבים בעיתונה.

בסיפורו של עיתון השבת היהודי, או במעגל התקשורת שלו,³ השתתפו דמויות מספר שכל אחת מהן מילאה כמה תפקידים. נוסף על העורכת, שכאמור איישה כמה עמדות, היו תומכים ותועמלנים שהשתתפו גם ככותבים, קוראים-כותבים, כלומר קוראי העיתון שגם כתבו מכתבים למערכת או שלחו חומר אחר לעיתון וקוראים שהתבקשו לשמש גם סוכני שיווק. משתתפים נוספים בעולם התקשורת המודפסת של הקהילה האנגלית-יהודית היו המדפיס והמוציא לאור, מפרסמים ומבקרים. אוכלוסיית הקהילה האנגלית-יהודית מנתה בתקופה זו כ-35,000 נפש. 20,000 מהם התגוררו בלונדון וכ-6,000 בשלוש ערי התעשייה

מיועדים לקהל לא יהודי. מטרתן הייתה להציג לאנגלים את ההיסטוריה, את הדת ואת המנהגים של היהודים. עיתון השבת כוון בלעדית לקהל יהודי, באופן מיוחד לנוער ולילדים יהודים ולאמהותיהם, ותכליתו הייתה הוראת הדת וקירובה לדור הצעיר. באמצעות סוגות ספרותיות שונות השתדלה העורכת להביא לפני צעירי הקהילה את הדת בצורה המשכנעת ביותר, ללבות רגשות דתיים ולספק עיתון שיהיה ערוץ של תרבות יהודית.

קרבן לייסוד עיתון שבת יהודי

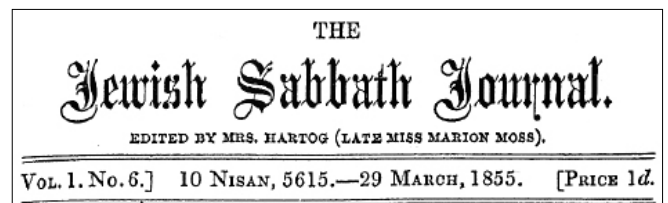
הדיון בעיתון השבת היהודי וקשריו עם הקהילה נחלק לשתי תקופות. הראשונה היא ארבעה חודשי ההכנה: מסע תעמולה מקדים ואיסוף כספים לקראת הוצאת העיתון לאור. בעת הזו נוצר הקשר הראשון בין עיתון השבת לקהילה האנגלית-יהודית. התקופה השנייה, משך הופעת העיתון, ארכה ארבעה חודשים ושבעה. השאלה כיצד התקבל העיתון בקהילה תקפה לשני פרקי הזמן, כאשר בתקופה הראשונה הדיון הוא באופן שבו התקבל הרעיון להוציא לאור שבועון שבת לנוער, לפני שהוצג העיתון עצמו.

ביום 20 באוקטובר 1854 התפרסמה ב-*JC* ידיעה על היוזמה לייסוד העיתון. ברסלאו, עורך העיתון באותה תקופה, תיאר את העיתון וציטט מפי הגב' הרטוג, שהייתה מוכרת לקהל קוראיו מפרסומיה בעיתונו, כי היא "פונה בבקשה לעזרה מאלו שאלוהים חנן אותם, [בדרך] רוחנית או ארצית". "אנו שולחים לחמנו על פני המים בתקווה כי ישוב אלינו ברבות הימים", חתמה הרטוג. הייתה זו הודעה על הקמת קרן של תורמים למפעל שהוצג כבעל תרומה חברתית: הקמת עיתון שבת יהודי עבור הקהילה היהודית. קריאתה של הרטוג הייתה: תרמו והיתרמו! ההודעה עוררה תגובות בעיתונות הקהילתית, ב-*JC* וב-*HO* ולבסוף ב-*JCHO*. התגובה הראשונה הייתה באותו גיליון עצמו, שכן מסתמא שהיה מי שטרם ליידע בעלי שם בעולם העיתונות היהודית. שלושה עמודים אחר הודעת העורך התפרסם מכתבו של אחד מאבות העיתונות האנגלית-יהודית, אייזק ולנטיין, המדפיס והמו"ל הראשון של *JC*. ולנטיין שיבא את היוזמה ובסיפא אף צירף את חתימתו כמנוי על *JC*. בשבעת השבועות הבאים התפרסמו ב-*JC* עוד 12 מכתבי קוראים שהודיעו על הצטרפותם כמנויי השבועון העתידי. בין מי שקראו לקהילה לאמץ את העיתון היהודי החדש ולתמוך בו היה המחנך הידוע, מנהל בית הספר היהודי לילדי עניים בלונדון, *Jews' Free School* (JFS), משה אנג'ל.¹² "עיתון שבת [יהא] מצוי בהישג ידינו, אם רק נושיט לו את עזרתנו", כתב באיגרת נלהבת ששלח ל-*JC*, תוך שהשווה את סגולת עיתון השבת לחשיבות עבודותיה של הסופרת האנגלייה היהודייה הנודעת גרייס אגילר.¹³ גם גואדלה, ב"מכתב לעורך ה-*HO*", ביטא את חזונו כי הרטוג תהיה מוצפת "לגיונות של מנויים" ועיתונה עתיד לקיים עצמו ואף לשאת רווחים.¹⁴ לשם כך היה צורך כמובן לא רק בתגובות מילוליות אלא גם מעשיות – תרומות של ממש. ואמנם נרשמו תורמים ומתחייבים לרכישת מנוי.

רשימות התורמים

ההתלהבות שעוררה הידיעה על הקמת העיתון התבטאה גם בהיענות לקרן. בכל שבוע נוספו תורמים. הרטוג פרסמה ב-*JC* וב-*HO* את רשימות התורמים והסכומים שנאספו. הודעות כאלה התפרסמו כמעט מדי שבוע החל ב-27 באוקטובר 1854 ועד שעיתון השבת ראה אור

המנוחה גם בביתו של הפועל,⁷ ואינטלקטואלים יהודים ביקשו לראות תמונה דומה גם בקהילתם. בשנת 1844 הביע יהודי מליוורפול את תקוותו כי יימצאו פטרונים להוצאת כתב עת ו"יבוא ימים יפים בהם יהודי אנגליה יוכלו לבלות את יום השבת בקריאת עיתונות משלהם".⁸ עשור לפני ייסוד *JC* נעשה ניסיון של קבוצת גברים יהודים, ביוזמת חיים גואדלה, מקורבו של משה מונטיפיורי, להקמת עיתון שבת למשפחה היהודית בשם *Sabbath Leaves* (עלי שבת). ניסיון זה לא צלח. רק חמישה גיליונות יצאו לאור, וחסרונו של עיתון שבת יהודי נשאר בעינו. מריון הרטוג סברה שראוי ואפשר למלא חלל זה. יותר מכך, היא תיארה את יוזמתה לייסד שבועון יהודי למשפחה כ"הגשמת חלום שליווה אותי יותר ממחצית מחיי",⁹ כלומר מימי נעוריה. המונח "עיתון שבת" או "מגזין שבת" המקביל למגזין ליום ראשון, כוונתו לסוגה של עיתונות דתית שהייתה מיועדת לקריאה בשבת/יום א'. כתב עת כזה היה מעין לקט, מגזין ספרותי-דתי שבו נכללו נושאים הקשורים לשבת, לקדושתה ולשמירתה, אך היריעה הורחבה לתחומים נוספים של אורח חיים דתי, מוסר ואדיקות. ב-*JC* פורסמו שירים וסיפורים על השבת, שבהם הופיעו תיאורי שבת וקיום מצוותיה, ובמדור "שיעורי תנ"ך לילדים" הוקדש פרק לנושא השבת. גם נושאים אחרים בעיתון הותאמו לקריאה ביום הקדוש ומטרתם הייתה חיזוק התודעה היהודית: קריאה בתנ"ך ולימוד סיפורי התורה, דרשות, תפילה, חגי ישראל, היסטוריה יהודית, אמונה, יראת אלוהים וקידוש השם. עיתון השבת היהודי הופיע בימי חמישי ונועד להיות אחת מפעילויות עונג שבת של המשפחה האנגלית-יהודית.

ותרת גיליונות עיתון השבת היהודי

גב' הרטוג (לשעבר העלמה מריון מוס)

מריון מוס-הרטוג נמשכה לכתיבה ספרותית ולחינוך. בשניהם החלה לעסוק בגיל צעיר בעיר הולדתה, פורטסי שבדרום אנגליה. בהיותה בת 16 פתחה במשותף עם אחותה הבוגרת סיליה בית ספר לבנות. באותה שנה הוציאו שתיהן לאור ספר שירים שסייע לפרנסת משפחתן בת 12 הילדים. מאוחר יותר חיברו האחיות מריון וסיליה מוס רומנים היסטוריים, ובמשך שנים פרסמו השתיים שירים וסיפורים רבים בעיתונות היהודית בלונדון ובירחון היהודי-אמריקני מפילדלפיה, *The Occident and the American Jewish Advocate*, ואף בכתבי עת לא יהודיים.¹⁰ לאחר נישואיה לאלפונס הרטוג, יהודי שהיגר לאנגליה מצרפת, פתחה מריון הרטוג עם אחות אחרת שלה בית ספר ופנימייה במזרח לונדון, שאותם ניהלה 39 שנים.

עריכת העיתון הייתה התנסות חדשה לאישה הצעירה, כפי שהצהירה במכתב "אל הקורא" שפתח את עיתון השבת היהודי: "אני פונה אליכם בדמותי החדשה כעורכת".¹¹ החידוש היה גם בתפקיד וגם בקהל היעד. הרומנים ההיסטוריים שחיברה ופרסמה קודם לכן יחד עם אחותה היו

ביום 22 בפברואר 1855. עשר פעמים פורסמו גם סיכומי התרומות, בפעם האחרונה עם הופעת הגיליון הראשון של ה-JSJ. ברשימות צוין לצד השמות סכום תרומתם או התחייבותם השנתית למנוי על העיתון, ובדרך כלל גם מקומות מגוריהם של התורמים.

הרשימות כוללות שני סוגי תורמים, או מתחייבים מראש: כאלה שתרומו ישירות להרטוג, אותם כיניתי "תורמים עצמאיים", וכאלה שהותרמו על ידי נשים מקומיות בשתי ערים בהן היו קהילות יהודיות גדולות, בליוורפול ובבירמינגהם. שמותיהם של אלה, ה"מותרמים", הופיעו ברשימה קהילתית נפרדת. בסך הכול ב-14 הרשימות המצויות בידי נמנו 123 תורמים מ-102 בתי אב, שהתחייבו לתרומות בסך כולל של 88 פאונד ו-19 שילינג. עם זאת, ייתכן שהקרן צברה עוד סכום קטן שכן בחלק מהרשימות נוספה הבעת תודה ל"מנויי פני", משמע מי שתרומו מחיר גיליון אחד, תרומות שלא נרשמו.

רשימות התורמים, הנראות כדיווח פשוט של הנהלת חשבונות, היו למעשה כלי תעמולה. פרסום שמות התורמים, תואריהם והסכום שהתחייבו להעניק היה בבחינת הצגת דוגמה לחיקוי. אפשר לראות, למשל, כי שבוע לאחר שהופיע ברשימה גזבר בית הספר JFS בלונדון, נמצא ברשימה הבאה שמו של חבר מועצת בית הספר Jew's Infant School, שתרם סכום זהה. לעתים ההשפעה הייתה עוד טרם פרסום הרשימה וברישום מופיעים בזה אחר זה בעל ואשתו, הורים וצאצאיהם, בני אותה קהילה ושכנים. היו מי שלא חשפו את זהותם אך הביעו את יחסם למפעל כאשר בחרו לכנות עצמם "ידיד", "ידיד החינוך" או "נלהב למטרה". גם כינויים אלה יכלו להפיח רוח חיובית בגיוס הכספים. מן הפרטים שפורסמו ברשימות על התורמים עלה בידי לזהות שני שלישים מהם.¹⁵ ניתוח סוציולוגי שלהם לא העלה הבדל משמעותי בין התורמים העצמאיים לבין אלה שהותרמו בליוורפול ובבירמינגהם. למרות זאת הסכומים שנאספו בהתרמות הללו היו נמוכים מהסכומים שלהם התחייבו תורמים שפנו בעצמם לקרן. התפלגות התרומות מראה הבדל ניכר בין ערכי התרומות של התורמים העצמאיים לבין ערך התרומות של אלה שהותרמו (ראו לוח 1). בקבוצות המותרמים מליוורפול ובבירמינגהם היו גם תורמים אמידים ובני מעמדות גבוהים שלא תרמו סכומים שעלו על חצי גינאה, מחיר מנוי שנתי על העיתון. מסתמא, היה הבדל בין מי שנדבו לבו ביוזמתו לבין מי שמתדפקים על דלתו ומתרימים אותו.

לוח 1: ערכי התרומות אצל התורמים העצמאיים ואצל המותרמים

סכום	עצמאים	ליוורפול	בירמינגהם
3 פאונד ומעלה	4	-	-
2 פאונד - 2 גינאות	7	-	-
1 פאונד או 1 גינאה	15	-	-
1/2 פאונד - 1/2 גינאה	20	19	10
5 שילינג או פחות	18	15	15
סך הכול	64	34	25

NEW LIST OF DONATIONS TO THE FUND FOR ESTABLISHING THE JEWISH SABBATH JOURNAL. A Moral and Religious Magazine for the Young. EDITED BY MARION HARTOG (LATE MOSE), PESTALOZZI SCHOOL, 18, HOUNSDITCH.	
Donations already advertised	£30 18 0
Mrs. Henry Lazarus, Dublin	0 10 0
Two Friends, pr. ditto	0 10 0
Mrs. Schwartzchild, Regent's - terrace, Commercial-road, annually	1 1 0
A Lady in Liverpool	1 0 0
Mr. Lewis Henry Samuel, Birmingham	0 10 0
Mrs. Anrons, Birmingham	0 10 0
Mrs. Bethel Jacobs, Hull	1 0 0
Mr. A. Cohen, Great Dover-road, per Hebrew Observer	1 1 0
Henric Montefiore, Esq.	5 0 0
Ditto, Annually	2 12 0
Michael Myers, Esq.	1 1 0
David Hyam, Esq.	1 1 0
Misses M. & L. Salomons	0 10 0
Mrs. Nathan, Birmingham	0 10 0
A friend for Mrs. Aronson Bangor	0 5 0
Three Friends	0 7 0
Mrs. Maurice Moses, Clapham	0 10 0
The Baroness L. de Rothschild	3 0 0
David Salomons Esq., Ald.	10 0 0
Mrs. Barnett, Dale-street, Liverpool	0 5 0
Miss Celia Abrahams, Islington, ditto	0 2 6
Mrs. Abrahams, ditto	0 5 0
LIVERPOOL.	
COLLECTED by Mrs. L. H. Samuel and Mrs. J. Simon, to assist Mrs. Hartog to publish the Jewish Sabbath Journal.	
Mrs. Samuel, Percy-st.	0 10 0
Earnest in the Cause	0 10 0
Mrs. Sylvester Samuel, Bedford-st.	0 10 0
Mrs. Hess	0 10 0
Mr. B. R. Isaac	0 10 0
Mrs. George Jackson	0 5 0
Mrs. George Tobias, Canning-st.	0 10 0
Mr. Henry Hess, St. James's-terr.	0 10 0
Miss Flora Nathan	0 10 0
Mr. Ralph Hess, Mornington-terr.	0 10 0
Miss Lewis Wood, Canning-st.	0 10 0
Mrs. Henry Tobias, St. George-sq.	0 10 0
Miss Florence Samuel, St. George-sq.	0 2 0
Miss Miriam Tobias, St. George-sq.	0 5 0
Mrs. E. J. Masley, London-terr.	0 10 0
Mrs. John Euthoven, Abercromby-sq.	0 10 0
Mrs. E. Hise, Seal-st.	0 5 0
Miss Kate Samuel, Cornhill-terr.	0 10 0
Mrs. Simpson-Samuel, Canning-st.	0 5 0
Mrs. Marks, sen., Duke-st.	0 5 0
Mrs. Golden, Duke-st.	0 5 0
Mrs. B. S. Joseph, Bold-st.	0 10 0
Miss R. Joseph, Bold-st.	0 3 0
Mrs. Joseph Sewell, Seal-st.	0 5 0
Mrs. D. Myers, Lord-st.	0 5 0
Mrs. A. Abrahams, Olive-mount.	0 10 0
Miss Lewis Masley, Abercromby-sq.	0 10 0
Mr. Daniel, Lord-st.	0 5 0
Mr. Sylvester Samuel, Bedford-st.	0 10 0
Mrs. Betsey Jackson, Rodney-st.	0 5 0
Mr. Elias Montefiore Joseph, Dingle	0 10 0
Mr. George Cohen, Old Hall-st.	0 5 0
Mrs. Hart, Waterloo-st.	0 5 0
Mrs. Lewis Jacobs, Grove-st.	0 5 0

רשימה של תורמים עצמאיים ורשימה של מותרמים מליוורפול
The Hebrew Observer, 15.12.1854

זו נאסף סכום של 18 פאונד, שישה שילינגים ותשעה פני, שהיה השני בגודלו בסכומים שנאספו אי פעם בהתרמה בקהילת בירמינגהם.²¹ לאור זאת, ההתרמה לעיתון השבת, שנערכה בידי נשים ללא גושפנקא רבנית או מוסדית, והניבה שבעה פאונדים ו-17 שילינג, הייתה הצלחה לא מבוטלת.

פילנתרופיה חינוכית

רוב התורמים לקרן עיתון השבת היו כמובן בני מעמדות גבוהים, דוגמת שני בני משפחת מונטפיורי, אחיו ובן דודו של סר משה או דוד סלומונס המכובד, ובני משפחות המעמדות הבינוניים-גבוהים. נמנו עמם אישים ונשים מהקהילה שהיו ידועים בתרומותיהם ובשותפותם במפעלים פילנתרופיים כמו אגודות סעד לחולים, לעיוורים, ליתומים, לבתי ספר יהודיים, לאגודות להלבשה ולחלוקת מזון ו/או ספרים. ברשימות התורמים היו אשתו של אברהם נורוויץ, מחברי ועד הנאמנים למען העניים בבירמינגהם; גברת ג'וזף קולמן-כהן, שהיה תורם קבוע למפעלים פילנתרופיים בעיר;²² או גב' גולין מליוורפול שבעלה נידב שישים גינאות לבניין בית הכנסת החדש. דמות בולטת ברשימת התורמים ב-15 בדצמבר 1854 הייתה פילנתרופית מוכרת מהאצולה האנגלית-יהודית, הברונית דה רוטשילד, שבין שאר מפעליה הקימה בית ספר ערב וכיתות יום א' בבית הספר היהודי בלונדון. דוגמה נוספת היא משפחתו של דוד ג'ונסון, ממנהגי הקהילה הקטנה של גייטסהד. מלבד תרומתו בסך שני פאונדים ושני שילינגים, עלות ארבעה מנויים שנתיים, התחייבו אשתו ובתו לשלושה מנויים שנתיים על העיתון.

תרומות כגון אלה משכנעות שהקרן לייסוד עיתון השבת הייתה מפעל פילנתרופי. ליתר דיוק הייתה זו פילנתרופיה חינוכית, שבה התרומה והסיוע היו בתחום התרבות והרוח, בשונה מן התרומות החומריות הרגילות. יש להניח שמשפחת ג'ונסון לא ביקשה לדאוג לשבעה עותקים של השבועון בביתה אלא לתמוך במיזם. סביר שאותם תורמים בני המעמדות הגבוהים לא נזקקו לעיתון שבת זול כדי לספק לעצמם חומר קריאה. בני משפחות אלה הכירו וקראו ללא ספק כתבי עת כלליים שונים, נוסף על השבועון היהודי. היהודים יוצאי גרמניה בבירמינגהם ובמנצ'סטר, למשל, נהגו להיפגש במועדונים חברתיים-תרבותיים בהם קראו, בין השאר, עיתונות וכתבי עת גרמניים שעניינו אותם לא פחות, אם לא יותר, מאשר האנגליים.²³

תמיכתם של בני מעמדות גבוהים בעיתון השבת הייתה פילנתרופיה שמטרתה קידום ושיפור החברה. "מאמץ לספק את הצרכים הרוחניים", במילותיו של עיתונאי מליוורפול בן התקופה, שתיאר את החברה בעשור האמצעי של המאה התשע-עשרה.²⁴ אֶלֶד ג'ונס הסביר שעיתונים וכתבי עת, בצד מוסדות חינוך, ספריות, אגודות לשיפור הדדי, בנקים לחיסכון וכיתות דתיות, נחשבו מרכיב מהותי באסטרטגיה לשיפור חברתי. חדרי קריאה שנפתחו במוסדות חינוך עודדו קריאת ספרות משפרת, שאחת מדוגמאותיה הייתה השבועון האוונגליסטי *Sunday at Home*, ש-*JSJ* היה דומה לו מאוד.²⁵

תפיסת מפעל עיתון השבת היהודי כפילנתרופיה חינוכית הופיעה כבר בראשית נובמבר 1854, כאשר התורמים והכותבים לעיתון בסוגיית עיתון השבת היהודי הצביעו על חשיבותו עבור הדור הצעיר ועבור הבורים ביהדות. הכותבים השתמשו בטרמינולוגיה ויקטוריאנית שכיחה ומצאו שעיתון השבת, כפי שהוצג, הולם את אידאולוגיית החינוך והשיפור החברתי והמוסרי. על כן פטרוני החברה ודורשי טובת הכלל

כתוצאה מכך הסתכמה התרומה הכוללת של המתורמים מליוורפול ומבירמינגהם, שמנו כמעט מחצית התורמים, בפחות מרבע הסכום הכולל (ראו לוח 2).

לוח 2: משקלי סך התרומות של התורמים העצמאיים וסך התרומות של המתורמים בכלל הקרן

תורמים	מספר התורמים	אחוז מכלל התורמים	סך כל התרומה	אחוז מסך התרומה
עצמאיים	64	52	68 פאונד ו-2 שילינג	76.6
מותרמים	59	48	20 פאונד ו-17 שילינג	23.4
סך הכול	123	100	88 פאונד ו-19 שילינג	100

נשים תורמות ומתרימות

השפעתן של הנשים האנגליות היהודיות על המפעל הייתה רבה וראשיתה בפעילותן של נשים בליוורפול ובבירמינגהם. בשתי הרשימות הקהילתיות של ערים אלה, הרוב הנשי היה מובהק. בליוורפול, בין 34 מותרמים היו שבעה גברים ובבירמינגהם רק שניים מתוך 25.

קשה להשיב באופן נחרץ על השאלה מדוע הייתה פעילות נשית נמרצת דווקא בשתי ערים אלה ולא בלונדון או במנצ'סטר. ידוע שבליורפול פעלה משנת 1849 אגודת חסד של נשים יהודיות שעסקה בנושאי חינוך ופילנתרופיה. קבוצת נשים זו קידמה בברכה את רעיון עיתון השבת היהודי והמשיכה לתמוך בו כל ימי הופעתו. אפשר שחברות אגודה זו היו שותפות למסע ההתרמה. בשתי הערים נמצאו נשים שלבן הלך שבי אחר רעיון עיתון השבת היהודי: הגברות רחל ג'ון סימון וקרולין לואיס סמואל בליוורפול; גב' הנרי נתן וגב' מאייר בלנקנזי¹⁶ בבירמינגהם. בראש הרשימות המיוחדות של התורמים מקהילות אלה נרשם שהנשים ערכו מסעות התרמה מיוחדים על מנת לעזור לגב' הרטוג להוציא לאור את עיתון השבת היהודי.¹⁷

רחל סימון,¹⁸ בת למשפחה של אינטלקטואלים אנגליים-יהודים, ידועה כמי שפרסמה כמה חיבורים חינוכיים. סימון נולדה וגדלה בלונדון ואין להוציא מכלל אפשרות היכרות בינה לבין הרטוג. היא הגיבה על מפעל העיתון כבר בנובמבר 1854 ב"מכתב לעורך" שפורסם ב-*JC*. באיגרתה הציגה עצמה כאם למשפחה צעירה, וכתבה כי היא בטוחה שכל אחיותיה לאמונה יצטרפו למאמצים הספרותיים של גב' הרטוג.¹⁹ סימון עצמה אכן הצטרפה למאמץ בחומר וברוח וחיבוריה התפרסמו, אמנם בעילום שם, בעיתון השבת. בשלב הראשון של ההתרמה ובהמשך, כאשר נקלע העיתון לקשיים, פעלה סימון בגלוי, בצוותא עם סמואל, כתועמלנית לטובת העיתון.

הנשים המתרימות מבירמינגהם אינן מוכרות בפעילותן אחרת מלבד ההתרמה לעיתון, אך אחת מחברות קהילתן הייתה סיליה לבטוס, אחותה של מריון הרטוג.²⁰ מלבד היותה אחותה של העורכת השתתפה גם סיליה בעיתון השבת עצמו. חיבורים שלה פורסמו בו החל בגיליונו הראשון. הדעת נותנת שגב' לבטוס עשתה נפשות ל-*JSJ*. עם זאת, בין 25 התורמים מבירמינגהם לא מופיע מי מבני משפחת לבטוס.

מכל מקום נשות בירמינגהם עשו חיל בפעילותן, כפי שנראה מהשוואה להתרמה אחרת שנערכה בבית הכנסת בשנת 1855. בהתרמה

ברשימה שהודפסה בספר זה נכללו עשרה מן התורמים לעיתון השבת, ובהם פרדריק מוקטה, אחד מן הפילנתרופים הידועים בקהילה האנגלית-יהודית, שכונה "פטרון של למידה".³⁰ תרומתו הנכבדה לעיתון השבת הייתה תמיכה בתחום התרבות והספרות היהודית שהיה יקר ללבו. 11 מן התורמים לעיתון השבת הופיעו גם ברשימת תורמים לספרו של משה ליסק,³¹ מורה יהודי מבדפורד, ובהם שניים שתרמו גם לבליסריו. בקהילה האנגלית-יהודית הייתה אם כן עתודה של פילנתרופים חינוכיים, גברים ונשים שתמכו מעת לעת במיזמים חינוכיים שונים.

במכתב של קורא-כותב מקהילת גייטסהד צוין שהעיתון ראוי לכל בני הדת היהודית, עשירים ועניים כאחד, ואין להרשות למפעל בעל תועלת להיכשל בשל היעדר תמיכה.³² התמיכה בעיתון באמצעות תרומות ו/או התחייבות מראש למנוי הייתה יכולה לסייע לעורכת למכור את העיתון כפי שתכננה, בפני אחד, כ"מגזין פרוטה לנוער". "עיתוני פרוטה" ליום א' נועדו למעמדות הפועלים ותפקידם היה לחנך את הציבור. פטריק סקוט הסביר שכאשר כתבי העת הללו עטו לבוש דתי, הם הצליחו יותר משבועונים אחרים, עיצבו ועודדו את קיום אורח החיים הדתי האוונגליסטי שתיארו בגיליונותיהם.³³ עיתונות מסוג זה הופנתה גם לילדים כאשר סיפורים, דיאלוגים ואיורים הציגו את הדת בדרך מותאמת לילדים.³⁴ תיוג ה-*JSJ* כ"עיתון פרוטה לשבת" שייך אותו לסוגה בעלת מסר דתי-חינוכי מיוחד המופנה לאוכלוסייה שיש לחנכה: נוער ו/או בני מעמדות נמוכים. כבר בתגובה הראשונה על ההודעה על ייסוד העיתון כינה ולנטיין את התכנית "קונטרסים (Tracts) מוסריים-דתיים".³⁵ קורא-כותב שכיהן עצמו "אחד המוכן לעזור", הציע ב"מכתב לעורך ה-*Hebrew Observer*", להסב את תכנית השבועון של הרטוג לייסוד אגודת קונטרסים יהודית בסגנון אגודות הקונטרסים שהיו נפוצות באותה תקופה.³⁶ מריון הרטוג רמזה כי עיתון השבת יוכל לשמש משקל נגד השפעתם הלא רצויה של הקונטרסים הנוצריים שחולקו חנם בבתי המשפחות היהודיות.³⁷

חלוקת "עיתוני פרוטה" בבתי עניים הייתה פעולה שכיחה של נשים מבקרות, פילנתרופיות שנהגו לבקר בבתי בני המעמדות הנמוכים. נראה שהייתה סברה שכך יופץ גם ה-*JSJ*, כפי שסברה "אם בישאל" שהזכירה באיגרתה לעורך ה-*JC* את הכוונה להפיץ את העיתון בקרב המעמד הנמוך באמצעות ועדה של נשים.³⁸ נקודת מבט מגדרית זו באה לידי ביטוי גם במכתבה של מריה ארונסון מבנגור שבווילס, שתרמה לקרן כבר בתחילת נובמבר. היא ביקשה להאיץ בקוראי ה-*JC* להירתם למפעל עיתון השבת: "גילוי עניין בהצלחת עבודה זו צריך להיות בממלכתן של הנשים, אמהות ישראל! איזו אם המהרהרת ביעוד של ישראל לא תצלה נוכח מסר שבת זה?"³⁹

עד כה הוזכרו אלה שנענו ותרמו לקרן ה-*JSJ*, אך בצד ההיענות יש לבחון את מי שנפקד מקומם מקרן זו. הרטוג הביעה את תחושתה שהמנהיגות הדתית של הקהילה זנחה אותה. "האדישות אינה של המעמדות הנמוכים והבינוניים", כתבה, "אלא של אלה שאנו נוהגים להחשיב כתומכים המסורים ביותר של דתנו". היא סברה שלו הייתה מצליחה לשכנע את הרב הראשי לעמוד בראש רשימת התורמים לקרן, היה הגיליון הראשון רואה אור כבר בנובמבר 1854. אך לעומת מקומם הבולט של אנשי חינוך ו/או נשותיהם ברשימות התורמים, נעדרו אנשי הממסד הדתי. מופיע בהן רק רב אחד, שאינו מן הידועים בקהילה. אפילו רבנים שהיו שותפים במעצות חינוכיות של בתי ספר לא נרשמו

ראו חובה לעצמם לקדמו. הפילנתרופיה החינוכית, יש לזכור, שמה לה למטרה את קידום החברה באמות המידה של הפילנתרופ. נקודת המוצא של הכותבים התומכים הייתה התועלת שיפיקו מהשבועון לא הם עצמם אלא אחרים: הנוער, הילדים, הבורים, העניים, כל מי שזקוק בעיניהם לחינוך ולשיפור מוסרי. כך צייר קורא-כותב קבוע של ה-*JC*, R.H.A. מקהילת טורקי שבמחוז דבון, את חזון עיתון השבת המיועד: "מדיום מצוין של הוראה דתית ומוסרית ושיפור חברתי. [העיתון] יהיה חלוץ לעבודות אחרות בעלות עניין וחשיבות".²⁶

הגדרת הקרן לייסוד עיתון השבת כמפעל של פילנתרופיה חינוכית עולה מאפיון נוסף שהתגלה במיפוי רשימות התורמים: הקשר שלהם לחינוך. נמצא כי יותר ממחצית התורמים היו אישי ציבור ועסקני חינוך ו/או נשותיהם ובני ביתם. כבר ברשימה הראשונה נרשמה תרומה אנונימית של עשרה שילינג ממי שהגדיר עצמו "ידיד החינוך". כמוהו, תורמים "ידידי חינוך" מובהקים היו בני משפחתו של יוליוס אלבורן מליורפול, בעל בית מסחר לחפצי נוי וסדקית שהיה ידוע במעורבותו בחינוך היהודי. תורמים אחרים שנודעו כמי שמטרות חינוכיות קרובות ללבם היו נשיאי מועצות חינוכיות של בתי ספר ואגודות חינוכיות וחבריהן, פרנסי וגבאי קהילות ובתי כנסת וגזברי בתי ספר. באחד המכתבים שפורסמו ב-*JC* נכתב: "מזמן חשתי צורך בספרות שבת מענגת עבור קבוצתי הקטנה".²⁷ רוצה לומר, עבור כיתת תלמידים. אחת הגברות המתורמות מליורפול הייתה רעייתו של א' אברהם, חבר האגודה לחינוך עברי ונשיא בית הספר היהודי בעיר. אברהם פרסם בשנת 1846 תרגום לאנגלית של לקט אגדות לנוער יהודי בספר שרווחו הוקדשו לחינוך היהודי. בהקדמה כתב כי משאת נפשו היא לקדם דת ומוסר ולהביא לשיפור חברתי בקרב הנוער.²⁸ כותרת המשנה של עיתון השבת של הרטוג, שפורסמה מבעוד מועד, הייתה "עיתון דתי ומוסרי לנוער". גב' אברהם יכלה לזהות מיד את שאיפותיו של בעלה במפעל המיועד וודאי מצאה לנכון לתרום עבורו. דומה לה תרומת שני פאונדים ושני שילינגים של גברת פיליפ לוקס ממנצ'סטר, אשתו של סוחר ובעל מטוויית כותנה, וחשוב יותר – נשיא האגודה לחינוך עברי של מנצ'סטר.

הפילנתרופיה החינוכית הייתה חלק משגרת יומם של אנשי חינוך או של עסקנים שהיו מעורבים במפעלים החינוכיים בקהילות האנגליות היהודיות. כך, לדוגמה, הנרי סולומון, חבר במועצה החינוכית של המוסד החינוכי הגבוה בלונדון *Jews' College*; אלפרד דייוויס גזבר ה-*JFS* ומייסד ספריית בית הספר; או חיים גואדלה. האחרון, מלבד היותו כאמור מחבר ועורך בעצמו, כיהן כסגן נשיא בית הספר היהודי לגיל הרך בלונדון והשתתף במועצות חינוכיות של בתי ספר אחרים. היו אלה אנשי חינוך שבמשך שנים ביקשו לקדם את החיים התרבותיים של הקהילה וכאן התגייסו לקרן עיתון השבת. שלושת האישים הללו ועשרה תורמים נוספים נמנו גם עם התורמים לעיתון האנגלית-יהודי הראשון *The Voice of Jacob*, בשנת 1844.

איסוף כספים לטובת פרויקט ספרותי לפני צאתו לאור היה שיטה מקובלת ונהוג היה לפרסם בפתח היצירה את רשימת התורמים או המתחייבים לרכוש עותק או עותקים של החיבור, כשיפורסם. בפועל ההשתתפות הכספית הזו בהוצאה לאור הייתה דרך של פילנתרופיה חינוכית. אחד החיבורים בתחום הספרות החינוכית האנגלית-יהודית בתקופה זו הוא ספרה של מרים מנדס-בליסריו, *Sabbath Evenings at Home* שהודפס בידי המדפיס של ה-*JSJ* ופורסם שנה לאחריו.²⁹

FOR OUR LITTLE FRIENDS.

79

EVENING PRAYER.

Father in heaven, who through the day
Kept every hurtful thing away,
Bid angels guard me through the night,
And let me live to see the light,
And my first waking act shall be
A grateful hymn of praise to thee.

PRAYER AFTER MEALS.

For that which I have just received
To thee, Great God, my thanks I give,
For with a grateful heart I feel
'Tis thou who givest every meal.

THE EDITRESS.

TO CORRESPONDENTS.

Nos. 1 to 4 of this Journal being out of print, we are unable to supply back numbers for the present; they are, however, being reprinted, and we hope to meet the demands of our Subscribers in a week or two.

All letters to be addressed (pre-paid) to Mrs. HARTOG, Pestalozzian School, 18, Bury Street, St. Mary Axe, London.

Subscribers and intending Subscribers are respectfully informed that the price of our Journal is so low, that we shall be unable to send it, except in the immediate neighbourhood, without an additional charge of 1s. per quarter. Those who do not wish it forwarded at this expense will please order it of any bookseller or news-vender, from whom it can easily be obtained.

The Friends and Subscribers of the 'Jewish Sabbath Journal' are earnestly requested to promote the sale among their friends, in order that it may become self-supporting.

J. H., Bristol.—We thank you for your contributions, but the "Sabbath" is rather too like our own lines on the same subject; the other poem is unsuitable.

L. L.—In answer to your question respecting Dr. Adler, we have much gratification in informing you, that the Rev. Chief Rabbi has personally expressed to us his entire approbation of the "Sabbath Journal" and its objects.

Our Friends and Subscribers are informed that the space occupied by Advertisements will be made good by the occasional issue of a double number.

Advertisements.

MISS ISABELLA MOSS,
PROFESSOR OF SINGING AND THE PIANO,
18, BURY STREET, ST. MARY AXE.

מדור "אל המתכתבים", עמ' 79 של גיליון 5 (22.3.1855)

הביעו דעתם וייעצו, כמו על כותרת העיתון ועל צורת הפצתו, והרטוג ניהלה עמם דורשיה. באמצעות ההתכתבות ניסתה מריון הרטוג לכוון שותפות קהילתית וזיקה של הציבור האנגלי-יהודי לעיתון השבת, הן במובן החינוכי-ערכי והן במובן החומרי.

רק שלושה קוראים-כותבים ב-JSJ מזהים בוודאות כבני נוער, והיינו נציגי קהל היעד של העיתון. בין המתכתבים עם העורכת במדור "אל המתכתבים" נמצאו שני ילדים/ות (הדקדוק האנגלי לא מאפשר לנו לזהות אם מדובר בילד או בילדה). בגיליון השישי מ-29 במאוס 1855 ענתה הרטוג ל"אחד מידידנו הקטנים", שעל פי ההקשר קרא את המדור "לידידנו הקטנים" שהופיע בקביעות בשבועון. בגיליון התשיעי, שהתפרסם ב-19 באפריל 1855, פנתה העורכת אל E.J.L. וציינה את גילו/ה הצעיר/ה. יש להניח שהייתה זו ילדה בת עשר, מחברת שיר בשם "אמילי" שהתפרסם בגיליון הבא של ה-JSJ. ילד אחר, סולומון

כתורמים לעיתון. טענתה הייתה שמנהיגי הקהילה משקיעים מאמץ רב בדאגה לרווחתם הפיזית של הנצרכים אך שווי נפש לצרכיהם הרוחניים.⁴⁰ גב' ארונסון היטיבה לנסח זאת: "אתם, הנכונים תמיד להלביש את הגוף, אל תניחו את הנשמה במערומיה".⁴¹

ידידי עיתון השבת היהודי

התקופה השנייה בחיי עיתון השבת היהודי החלה עם יציאתו מתחת מכש הדפוס, ב-22 בפברואר 1855, ד' באדר תרט"ו. היה זה חודשיים לאחר האיחוד בין ה-JC ל-HO ובעיתון המאוחד של ד"ר בניש כבר לא הופיעו רשימות של תורמים לקרן, אף שבעיתון השבת המשיכו להתפרסם בקשות לעזרה ולתרומה. הקשר בין ה-JSJ לבין הקהילה, בין העורכת לבין קהל הקוראים והכותבים, התקיים מעתה במרחב של העיתון עצמו. את המנויים ואת כותבי המכתבים ו/או החיבורים שנשלחו לעיתונה, כמו גם את התורמים, כינתה הרטוג "ידידי העיתון". הרטוג נקטה לשון זו מתחילת הדרך, כשביקשה "לעתור לסיוע מידידי החינוך והקדמה".⁴² הכינוי אומץ בידי הקוראים וחזר בכמה מכתבים. הגדיל לעשות הקורא R.H.A. כשקבע במכתבו מאוקטובר 1854: "ידידי העיתון יכולים להיקרא מעודדי זכויות היהודים".⁴³ החל בגיליון הראשון ועד הגיליון ה-12 כלל העיתון מדור שנקרא To Correspondents (אל המתכתבים). ב-12 הגיליונות התכתבה העורכת עם 24 נמענים, להם ענתה על פניותיהם לעיתון. רבים מן הכותבים, יש לומר, לא היו קהל הקוראים המיועד של העיתון. הם לא היו בני הנוער עצמם אלא מי שביקשו להנך ולהשפיע "למען טובת הדור הצעיר", כדבריה של הרטוג.⁴⁴ שמונה מהם היו אישי ציבור שסמכו ידם על העיתון, ושתיים היו גברות שנזכרו לעיל, לידי סימון וגברת סמואל מליוורפול, פילנתרופיות חינוכיות הלכה למעשה. כלומר, כמחצית מן המתכתבים היו אמנם ידידי העיתון ותומכיו, אך לא דווקא קוראיו, ולא בהכרח מנוייו. הרטוג, אליבא דאמת, נזקקה לאלה ולאלה. בראש מאמרי מצוטט הפסוק שחזר במשך שמונה שבועות רצופים במדור "אל המתכתבים": "ידידי ומנויי עיתון השבת היהודי מתבקשים לקדם במלוא תשומת הלב את המכירה בקרב הידידים שלהם כדי [העיתון] יתקיים בכוחות עצמו".⁴⁵ באמירה זו הפצירה העורכת בתומכיה לצרף למעגל ידידי העיתון את ידידיהם, כלומר להרחיב את המועדון.

ההתנהלות במדור "אל המתכתבים" של עיתון השבת מתאימה לתיאורו של גדעון קוז' את היווצרותה של סוגה חדשה בעיתונות העברית: מכתבי עורכים במקום מכתבי קוראים. קוז', שעסק במבנה החברתי והכלכלי של השבועונים במסגרת דיונו בעיתונות העברית המודרנית במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה באירופה, כתב:

למעשה נוהל השבועון העברי כמדיום של התכתבות בין העורך לבין קוראיו, כאשר מכתבי הקוראים אינם אלא חומר לגיטימי לפרסום בעיתון, ואילו העורך מרשה לעצמו להשיב מעל דפים אלה למכתבים שאת תוכנם לא פרסם. כך נוצרה מעין "עיתונות של קוראים" מיוחדת במינה, כאשר הקורא-הכותב חש עצמו שותף מלא לתוצר חדש זה של התרבות העברית.⁴⁶

גם בעיתון השבת האנגלי-יהודי, שקדם בזמן לשבועונים שבהם דן קוז', ענתה העורכת באופן פומבי על מכתבים שנשלחו אליה ואתם גופם לא פרסמה. קודם לכן, בשלב הכנת העיתון פרסמה הרטוג ב-JC מכתבים שמוענו אליה. היו אלה קוראים-כותבים שהתבטאו כשותפים,

"לכתוב לצעירים חיבור שיהא בו מספיק קסם כדי למשוך את תשומת לבם ובה בעת להנחות את דעתם להערכת האמת הקדושה ויופיה של הדת".⁵³ היא עמדה על כך שהעיתון לא יהיה במה לדיונים ולעימותים. כבר בגיליון הראשון הסבירה למתכתב 'אולף' (א'?): "החלטנו לסגור את דפינו מפני כל פולמוס [...] זהו חלק מהמצע שהגשנו".⁵⁴ "תודה לך", כתבה ל-M, "ברם, לא נוכל להפוך את עיתוננו לכלי ויכוח. הקדשנו אותו לנוער ואנו חושבים כי ראשם של צעירים צריך להיות משוחרר מרגשות העלולים להתעורר בשעת ויכוח".⁵⁵

החל בגיליון החמישי ועד ה-13,⁵⁶ הופיעו בעיתון מודעות פרסומת (במחיר שני שילינג לחמש שורות). הרטוג ציינה בפנייתה לקוראים את השפעת המתכתבים על החלטתה להכניס מודעות לעיתון. סביר אמנם שהסיבה העיקרית לפרסום מודעות הייתה כלכלית, אלא שהעורכת, בהגישה את שותפות הקוראים בעיתון, הציגה זאת כהיענות לדרישת הקהל. המודעה הראשונה פרסמה שיעורי פסנתר של איזבלה מוס, אחותה של הרטוג. אחרים מן המפרסמים היו מוסדות צדקה שהודיעו על נשפי התרמה במוסדותיהם. שלושה מפרסמים, שחזרו ופרסמו מדי שבוע, היו משווקי ספרים בלונדון שמכרו ספרות חינוכית. מודעה אחת של בית ספר פרטי לנערות ואחת של מורה לציור. עד כאן מפרסמים בעלי זיקה לשדה החינוך. שאר המודעות היו מודעות דרושים או פרסומות מסחריות. בהשקעתם הכספית הביעו המפרסמים האלה את ביטחונם בכוחו של ה-JSJ, וביכולתו לתפוס מקום במרחב הקהילתי.

מרכז ופריפריה

קולה של הפריפריה נשמע כבר בפרק איסוף הכספים למען עיתון השבת היהודי. 83 אחוז מכלל המכתבים שהופיעו בעיתונות האנגלית-יהודית בשלב ייסוד הקרן נשלחו מערי השדה. מתוך תשעה מכתבים שפורסמו בחדשים אוקטובר-דצמבר 1854 רק שניים היו מלונדון; שנים היו מליוורפול ועוד שלושה מבנגור, מברייטון ומטורקי. שני כתבים נותרו בעילום שם ומקום. מחמשת המכתבים שמריון הרטוג ציטטה ב-JC ארבעה היו מליוורפול ואחד מגייטסהד.

גם ברשימות התורמים נרשמו רבים מן הפריפריה; התומכים מליוורפול היו הבולטים ביותר. זיהיתי את כתובותיהם של 88 אחוז מהתורמים, שכן ברשימות חסרות כתובותיהם של 15 מהם. אך יש להניח שההתפלגות הגאוגרפית של התורמים שמקום מגוריהם לא ידוע דומה לזו של אלה שכתובתם ידועה. מאותם 108 תורמים שמקום מגוריהם ידוע רק 24 אחוז היו תושבי לונדון ו-76 אחוז מערי השדה. כמובן, חלקם של התורמים מן הקהילות שבהן פעלו הנשים המתרימות היה גדול: ארבעים אחוז מליוורפול ו-24 אחוז מברייטון. שיעורם של התורמים מליוורפול ביחס לגודל הקהילה, גם בין התורמים העצמאיים, היה גדול משיעור התורמים מקהילות אחרות (ביחס של 1:300 לעומת 1:1000 במקומות אחרים).

כמו בתקופת ההכנה לפרסום העיתון גם במהלך הופעתם של 14 הגיליונות שלו נראה שרבים מידידי עיתון השבת היו בני הקהילות האנגליות-יהודיות בערי השדה. החל בגיליון הרביעי שווק העיתון מחוץ ללונדון בידי סוכנים בחמש ערים נוספות: בירמינגהם, ליוורפול, בריסטול, פורטס ודבלין. כמו כן אפשר היה לקבלו בהזמנה אישית ממוכרי ספרים מקומיים או באמצעות הדואר ישירות מהעורכת. ברעיו האחרונים של עיתון השבת, בגיליון ה-12, הודתה העורכת לשישה אישים שתמכו והבטיחו את עזרתם. שניים היו פרנסי בתי כנסת בלונדון

גורר, תלמיד בית הספר לילדי עניים בלונדון, "נווה צדק" Jews' Hospital, הצטרף למעגל התקשורת של העיתון באמצעות המורה שלו ששלח ל-JSJ חיבור שכתב בנושא צדקה. עוד נציג אחד של קהל קוראים מן המעמדות הנמוכים, כלומר קהל היעד של מפעל הפילנתרופיה החינוכית, היה קורא-כותב מברייטון שכינה עצמו נחמיה 8viii, במכתבו, שהודפס במלואו בגיליון העשירי, ציין ששעות עבודתו הן משמונה בבוקר עד שבע בערב והתעניין בבית ספר ערב.⁴⁷ אכן, לפחות שני האחרונים היו משום עדות להגשמת מטרת עיתון השבת היהודי. ידידי עיתון השבת היהודי השתתפו בעיתון לא רק באמצעות מכתבים שכתבו לעורכת או התגובות שקיבלו ממנה, אלא גם כ"כתבים". במהלך ינואר ופברואר 1855 פורסמו מודעות על יציאתו הקרובה לאור של גיליון של J.S.J. ובהן פנייה להעניק לעיתון תרומה ספרותית. נראה שכך הצליחה העורכת ללקט חומר נוסף על חיבוריה (שכללו שלושים מתוך 73 הכותרים בעיתון) על מנת למלא את השבועון. בסך הכול השתתפו בעיתון 15 כותבים, שישה מהם היו מנמעני המדור "אל המתכתבים". בין הכותבים-השותפים היו דמויות מוכרות כגון אייזק אברהם פרנקלין ממנצ'סטר, רופא יהודי ממשפחה נודעת,⁴⁸ שהקדיש מזמנו וממרוצו לקידום החינוך היהודי בעיר. בגיליון 10 הודתה העורכת במדור "אל המתכתבים" ל-I.A.F. על מכתבו המחמיא ובדרך זו הודיעה לקוראים על תמיכתו של פרנקלין בעיתון. בגיליונות 10 ו-13 התפרסמו שירים המבוססים על פסוקים מהכתובים, ששלח אייזק פרנקלין לעיתון. אישיות ידועה נוספת היא הרב אברהם דה-סולה שהיגר מלונדון לקנדה. הוא שלח דרשה שנשא בבית הכנסת "שארית ישראל" במונטריאול בחג השבועות 1849, וזו התפרסמה בהמשכים בגיליונות 3-5 של J.S.J. שבע מתוך 15 "כתבי" העיתון היו נשים. בין הנשים-הכותבות היו כזכור סיליה, אחותה של הרטוג, רחל סימון וכן אחותה רוזה-אמה סאלאמן, משוררת ומתרגמת ידועה למדי בקהילה.⁴⁹ את שאר המשתתפות, נשים על פי שמן או כינויהן, לא הצלחתי לזהות, ואין כל סימן שפעלה כאן קבוצת נשים ממקורבותיה של העורכת. לא ידוע על היכרות אישית בין מריון הרטוג לנשים ה"כתבות" או בינה לבין ה"כתבים" של עיתונה. (זאת מלבד אחותה ובעלה, פרופסור לצרפתית, שתרם תרגומים מספר לעיתון.)

נראה שכל אותם "כתבים", ידידי וידידות העיתון, קיבלו את העיתון בעין יפה והשתתפו בו לא מפני שמצאו בו במה להשמעת דבריהם. הרב דה-סולה או ד"ר פרנקלין היו יכולים בוודאי לפרסם גם במקומות אחרים. בחירתם לפרסם בעיתון השבת היהודי משתמעת כתמיכתם בו. המורה מר רייד, ששלח לעיתון את החיבור של תלמידו, צירף מכתב לעורכת בו ביטא את אמונו בכוחו החינוכי של העיתון: "אולי הפרסום שלו [החיבור של ס' גורר] בעיתון השבת הנערץ ימריץ בני נוער אחרים לקרוא ולכתוב וכך יעורר את בני ציון וישרת את מפעלך החסוד".⁵⁰ הרטוג מצאה לנכון להדפיס בעיתון מכתב זה.

מריון הרטוג ניהלה את השתתפות הקוראים-כותבים באופן גלוי מעל דפי העיתון. לאלה ששלחו חיבורים שלא נראו לה כתבה כי החומר אינו מתאים, לאחרים הודיעה כי חיבורם יפורסם. אם לא עשתה זאת במדור "אל המתכתבים" הוסיפה הערת שוליים: "מקבלים בשמחה את הצעתה [של המחברת] להשתתף בעיתון",⁵¹ או "אנו חושבים שידידנו הקטנים ייהנו כמונו מתרומתה של רות ומייחלים לעוד [חיבורים] מאותה עט".⁵²

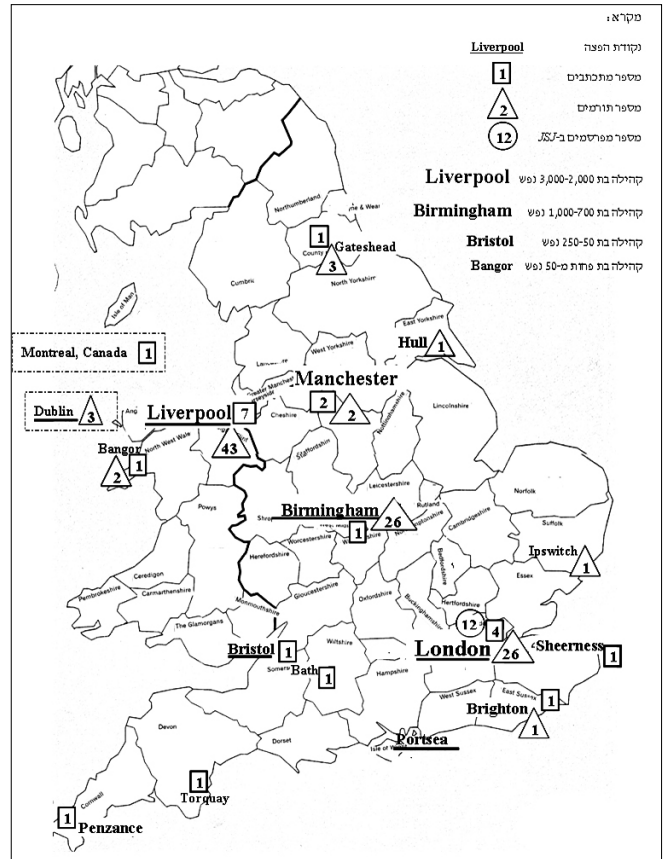
אמת המידה של העורכת לקבלת חיבורים נוסחה במטרת העיתון:

זה היה מעולה מכל בחינה, זול במחירו ואף הופץ חינם לנזקקים, לא היה לו ביקוש. ולנטיין עצמו, יש לציין, היה שותף בהוצאה לאור של ה־*Sabbath Leaves* ואף נשארו ברשותו, כעדותו, גיליונות רבים שלא נמכרו.⁵⁹ כמו כן היה למוד התחרות שהייתה בשנת 1842 בין ה־*JC* ל־*Voice of Jacob* שאילצה את ה־*JC* להיסגר בראשית דרכו. לפיכך הוא שב והזהיר את היוזמת של עיתון השבת החדש מפני אדישות הציבור וגורל דומה לזה של ה־*Sabbath Leaves*.

מכתבו של ולנטיין אכן ריפה את ידיה של הרטוג לזמן מה. ב־17 בנובמבר היא הודיעה ב־*JC* ושבעה לאחר מכן ב־*HO*, שבעקבות דבריו כנראה תיאלץ בצער למשוך ידיה מן היוזמה שהציעה ולהשיב את הכספים שאספה, אלא אם תשתנה המגמה עד סוף החודש. נראה שהרטוג הצליחה בכל זאת לעורר את תשומת לב הציבור. במהלך דצמבר התארכו מעט רשימות התורמים העצמאיים ובעיקר ניכרה פעילותן של המתרימות בליורפורל ובבירמינגהם.

האדישות, ה"אפתיה" בלשונם של ולנטיין והרטוג, חזרה ועלתה בתיאורי החברה האנגלית־יהודית. חודשים מספר לפני שהחלה הרטוג לפעול להקמת העיתון היא הביעה עוגמת נפש על כך שיש בקהילה מאות משפחות שאינן קוראות כלל עיתון יהודי.⁶⁰ כאשר בדצמבר 1854 פרסמה את מכתבי התמיכה ב־*JC* היא הסבירה: "אני מרגישה חובה להציג את הקטעים הבאים ולו כדי להראות לשכנינו הנוצרים שיש בישראל נפשות בעלות ערכים גבוהים [...] ו[להראות] לבני דתנו, כי יש בינינו בעלי נפש ולב".⁶¹ כך ניסתה לסתור את הטענות שנשמעו נגד יהדות אנגליה על אדישותה התרבותית, ולהמריץ את הקהל האנגלי־מונטגיו, אינטלקטואל אנגלי לא יהודי, ש"היהודים אינם עם קורא".⁶² כותבים נוספים ציינו את האפתיה כרעה החולה של הקהילה האנגלית־יהודית וכמוקש העיקרי בדרכו של העיתון החדש. כאשר ברסלאו פרסם בעיתונו את התכנית להוציא לאור עיתון שבת, הוא ציין כי בהכירו את חוסר העניין של הציבור בפרסומים, צפוי לעורכת לעתיד מאבק קשה.⁶³ כעבור שבוע הביע R.H.A תמיכה נלהבת בעיתון השבת לעתיד, אולם גם הוא סימן את המכשול העומד בפניו: "הקרב בעת הזאת הוא נגד אדישות ואי־אכפתיות".⁶⁴ ניצחון האדישות ומיגור הבורות, כתב באיגרתו לעורך, יובילו להידוק הקשר החברתי ולטיפול תחושת "עם אחד". כמוהו אף הרטוג התייחסה לתופעת האדישות בדימוי קרבי, כאשר נגד האדישות הועמדה הקדמה. בפתח העיתון, בגיליונו הראשון, התנסחה בלשון דומה: "אני חשה שעיתון השבת היהודי אכן ינצח את האדישות ואת אי־האכפתיות – אלו שני אויבי הקדמה הנוראים ביותר".⁶⁵ גם משה אנג'ל נדרש לתופעת שוויון הנפש שפשטה בקהילה. הוא בא בטרוניה לבני הקהילה על כי אינם מעודדים בעלי כישרונות ואלה צריכים לחפש עידוד בשדות זרים.⁶⁶ גואדלה, בניגוד להרטוג שהצביעה על אדישות בקרב המנהיגים בלבד, עמד על כך שגם בני המעמדות הנמוכים והבינוניים אינם מגלים אכפתיות.⁶⁷ הכותבים, מסתבר, ראו את הדברים נכוחה. קהל הקוראים המיועד היה אדיש.

אמנם נמצאו אחדים מפרטרוני החברה שהוציאו מכיסם, אך נראה שלא עודדו את הציבור לצרוך את העיתון. אפילו אנשי החינוך לא עשו מעשה. הם תרמו באופן פרטי, אך לא גייסו את המערכת החינוכית. מוסדות חינוך רבים שנמנו עם המתחייבים לפרסומים אנגליים־יהודיים אחרים לא רכשו מינוי לעיתון ולא נמנו עם ידידי העיתון. משום כך גם לא הנגישו את העיתון לתלמידיהם מן המעמדות הנמוכים. בניסיון

תפוצה גאוגרפית של יידי העיתון שמקום מגוריהם זוהה (מקום מגוריהם של 38 אחוז מכותבי המכתבים ו-12 אחוז מהתורמים אינו ידוע)

והשאר מהפריפריה: אחד ממנצ'סטר, גודפרי לוי מזכיר בית הכנסת ומוכר ספרים, ושלושה ראשי קהילות קטנות – באת, פנזנס ושירנס. התפוצה הגאוגרפית של המגיבים על עיתון השבת, החל בשלב ההכנה של העיתון ועד לגיליון האחרון, כללה את לונדון ו־14 קהילות נוספות בממלכה המאוחדת, החל בפנזנס שבדרום־מערב האי ושירנס שבחוף הדרום־מזרחי, דרך בנגור שבוויילס, דבלין, ניוקסל שבצפון, וכן אחד ממונטריאול שבקנדה. תגובות מן הקהילה הגדולה ביותר, לונדון, היו המעטות ביותר באופן יחסי: 17.4 אחוז מכותבי המכתבים ל־*JC* או ל־*HO* בעניין עיתון השבת, היו מלונדון.⁵⁷ מפרסמי המודעות ב־*JC* היו דווקא כולם מלונדון, מקום ששוק הצרכנים היהודים הצדיק השקעה בפרסום.

ציבור אדיש או סוף ידוע מראש

עד כה תואר כיצד התגייסה הקהילה למפעל עיתון השבת היהודי לנוער. אך נשמע גם קול ספקני שבדיעבד ניבא את סוף דרכו של עיתון השבת. כבר בתחילת הדרך, בד בבד עם מילות השבת, ביקש ולנטיין להזהיר. הוא הזכיר לעורכת ולקהל הקוראים את הניסיון הקודם בקהילה לפרסום עיתון שבת למשפחה, הוא ה־*Sabbath Leaves*, שגורלו, כתב עורכו גואדלה, היה "בושה לקהילתנו".⁵⁸ ולנטיין ציין כי אף על פי שמגזין

הוויקטוריאנית והמורשת האונגליסטית. ערכים אלה – אהבת האל, תפילה, קריאה בתנ"ך, שמירת שבת, תשובה, צדקה וגמילות חסדים – הם ערכים יהודיים האמורים לתפוס מקום בעיתון שבת. אלא שבטיפול בהם ובדרך הצגתם לקורא בלטה השפעה של הספרות החינוכית-דתית הכללית בסגנון עיתונות יום ראשון.⁷²

דוגמה להשפעה כגון זו על מריון הרטוג ניכרה בלשון החמורה שנקטה כאשר דרשה לשבות בשבת מכל עיסוק של חול. כבר בגיליון הראשון של ה-*JSS* פרסמה שיר שכתורתו "אסור לנו לשחק בשבת". השיר מתאר אם האוסרת על ילדיה לשחק בצעצועים בשבת. ברצונה לכוון את קוראיה לשמירת השבת, נהגה הרטוג בדקדקנות יתרה ובגישה אוונגליסטית קפדנית שהעמידה את הרצינות חמורת הסבר מעל לכול. בניש הזכיר את השיר וטען כי התפיסה המחמירה הזו הייתה פוריטנית ולא יהודית. מגמת ההתדממות לחברה הכללית תוך אימוץ סממניה, אף ששיקפה את רוח הקהילה ואולי דווקא בשל כך, עוררה את התנגדותו של בניש.

רשימת הביקורת של אברהם בניש התפרסמה לאחר הופעת הגיליון החמישי של עיתון השבת. מריון הרטוג שתקה ולא הגיבה. כמו כן לא מצאתי הד למאמר הביקורת אצל פרנסי הקהילה, הרבנים או המחנכים. מנהיגי הקהילה בלונדון לא התערבו לטוב או לרע, אך מכיוון שמלכתחילה לא הובעה תמיכה של ממש מכיוון זה לא היה כאן סיוע שפסק. כך גם מוסדות החינוך והדת, שמלכתחילה לא התחייבו למנוי על העיתון. יתרה מזאת, בגיליון השמיני (12.4.1855), שלושה שבועות לאחר פרסום רשימת הביקורת של בניש, הודיעה העורכת כי ששת הגיליונות הראשונים הודפסו מחדש לבקשת הקוראים. אנו למדים שעיתון השבת המשיך להתנהל באותה דרך ובאותו מעגל תקשורת. ורטהיימר, מדפיס של חיבורים יהודיים רבים, ומי שהדפיס את ה-*JC* ב-1854, המשיך להדפיס את ה-*JSS*. כך גם המוציא לאור של העיתון ושל ה-*JC*, ג'ון וסלי. סמואל סולומון, דמות ידועה בעולם האינטלקטואלי האנגלי-יהודי, מוציא לאור של יודאיקה ומוכר ספרים, המשיך לשווקו בחנותו בלונדון. גם שאר המשווקים בחמש הערים בפריפריה המשיכו לשווק. אפילו ולנטיין, שקפקק בעתידו של עיתון שבת למשפחה במרחב האנגלי-יהודי, הוסיף לתמוך בעיתון בשלמו עבור מודעת פרסומת לספרים וללוחות שהוציא לאור. (היצירה הראשית במודעה הייתה *Devotions for the Daughters of Israel* [תחינות לבנות ישראל] מאת מרקוס היינריך ברסלאו [Marcus Heinrich Bresslau], ואולי זו עדות לתומך נוסף, גם אם בעקיפין.)

מותו של העיתון

מלבד הביקורת של בניש לא ידוע על ביקורת אחרת על עיתון השבת היהודי. אין לדעת אם ובאיזו מידה זירזה ביקורת יחידה זו את סופו של העיתון. עיתונים קצרי ימים כבר היו בתולדות התקשורת האנגלית-יהודית והצורך בסיוע כספי של מנויים ותורמים לא היה מצב יוצא דופן. בשנות הארבעים נדרשו לכך *The Voice of Jacob*, הירחון האורתודוקסי *Cup of Salvation* (כוס ישועות), *Sabbath Leaves* ואפילו לעתים ה-*JC*. כפי שהעיר קוץ, הפנייה הישירה של העורך במכתביו אל הקורא והצגת בעיות העיתון הפכה את הקורא למעין שותף לעשיית העיתון.⁷³ אך פנייתיה החוזרות של הרטוג אל ידידי העיתון לא העצימה את שותפותם ולא הגדילה את מעגל הקוראים-שותפים. בגיליון העשירי, בסוף אפריל, כתבה העורכת שאינה יודעת אם אפשר

לעודד את מריון הרטוג כתבה רחל סימון שאמנם אין להכחיש את צדקת הטענה על שוויון הנפש של הציבור, אך כדאי להיאזר בסבלנות ולא להתייאש.⁶⁸ סבלנותה של גב' הרטוג הועמדה במבחן קשה.

חץ הביקורת

לבד מאדישות ומחוסר עניין נמתחה על עיתון השבת היהודי ביקורת קשה. יום לאחר שהודיעה העורכת במדור "אל המתכתבים" כי הרב הראשי הביע בפניה הסכמה למפעלה,⁶⁹ וחודש לאחר צאתו לאור של הגיליון הראשון, נדפסה ב-*Jewish Chronicle and the Hebrew Observer* רשימת ביקורת על ה-*Jewish Sabbath Journal* על פני טור שלם. הביקורת, שנכתבה בידי ד"ר בניש, הופיעה שמונה ימים לאחר שבמדור "אל המתכתבים" של ה-*JSS* התפרסמה הערה על כך שכותבים רבים תהו מדוע *JCHO*, קרי בניש, לא התייחס עדיין לעיתון השבת. העורכת ציינה שכמובן שלחה לו עותק אבל העורך, מסיבה שאינה ידועה לה, בחר להתעלם. בניש פתח את דבריו בהתייחסות ישירה לעורכת ה-*JSS* ובנימה של התנצחות. הוא מנה באריכות את התמיכה הראשונית והסיקור הנרחב שקיבל עיתון השבת ב-*HO* וב-*JC* בשלב הראשון. למרות זאת טען כי לאחר שעדיין בגיליונותיו הראשונים בחר לא לסקור את העיתון כיוון שלא מצא אותו ראוי להמלצה בפני הקוראים שלו.

הביקורת שמתח בניש על ה-*JSS* הייתה על כך שהחיבורים המופיעים בו מקדמים נצרות יותר מאשר יהדות וחוטאים לפרשנות היהודית של המקרא ולמסורת היהודית. בין הדוגמאות שנתן המבקר היה השיעור על אדם וחיה בו הוסבר לילדים שהמוות נוצר בעולם כעונש על אי הציות של חוה. זו אינה דוגמה יהודית, טען הכותב, ופרשנות כזו תוביל את הקוראים לכנסייה במקום לבית הכנסת. טענה אחרת הייתה כי הנוהג לברך את החולה, סביבו נסב סיפורו של הרטוג *The Blessed*, מבוסס על דעה קדומה ולא על הדת. לטעמו של בניש הצגת אמונות כגון אלה לפני בני הנוער היא טעות. הכותב-המבקר ציין שאין הוא מטיל ספק באדיקותה של העורכת, אולם אינו יכול להמליץ על העיתון למרות יתרונותיו בתחומים אחרים מחוץ לתחום הדת.⁷⁰

ד"ר בניש, יליד בוהמיה ובוגר אוניברסיטת וינה, הגיע ללונדון בשנת 1841 ושנה לאחר מכן כבר היה שותף לקבוצת היזמים שיסדה את העיתון *The Voice of Jacob*. הוא היה אחד האישים המשפיעים בקהילה, הביא עמו לאנגליה משהו מרוח ההשכלה והמדע היהודי-גרמני והשתדל לפעול לקידום ספרות ותרבות יהודית ולחיזוק הדת בגישה ליברלית. מיכאל גלצ'ינסקי, שדן בספרו בדמות האישה האנגלייה-יהודייה ודימוייה בספרות שחיברו הנשים, פירש את הביקורת של בניש כמאבק מגדרי. לדעתו העורך לא עמד במבחן המחויבות לאמנציפציה של האישה ומיד עם גילוי ראשון של כוח מצד הרטוג תקף אותה במטרה להשאירה בגבולותיה: מחברת שירה וכותבת רומנים, לא מורת הלכה וודאי שלא אשת תקשורת.⁷¹

אך אפשר למצוא את מקור הביקורת של ד"ר בניש על עיתון השבת של מריון הרטוג במקום אחר. ב-*JSS* אכן הובלטו בטייפים של התרבות הוויקטוריאנית הלא-יהודית, הסביבה החברתית שבה פעלה הרטוג. עורכת עיתון השבת היהודי, בדומה למחברים/ות אנגלים-יהודים אחרים, הושפעה וחיכתה מודלים של הספרות החינוכית הכללית כמו דרשות וסיפורת מטיפה. בבדיקת התכנים בעיתון השבת התברר שמושגים שהודגשו בו במיוחד עלו בקנה אחד עם ערכי המכובדות

כזאת של מנויים הייתה כנראה מוגזמת לאור היקפו של קהל הקוראים האנגלי-יהודי. ברשימות התורמים נמצאו שמונה בלבד שהתחייבו למנוי שנתי. כל ידידי העיתון, התורמים, המתכתבים, הסופרים, המפרסמים והמשווקים לא הושיעו.

במאמץ אחרון הופיעו גיליונות 11-13 כל שבועיים וכך נמשכו חייו של עיתון השבת היהודי עוד חודש. ב־8 ביוני נדפס מכתב פרדה כואב והובעה בו תקווה קלושה כי יימצאו מאה מנויים שיהיו מעוניינים שה־*JSJ* ימשיך להתפרסם. כמחווה הבטיחה הרטוג לאותם מאה לשלוח את העיתון בדואר לביתם, אלא שגם הם לא נמצאו. הנבואה הגשימה את עצמה. הגיליון האחרון, שיצא לאור ביום 28 ביוני 1855, י"ב ומלבד פרק אחרון בסיפור בהמשכים שחיברה סיליה לבטוס נכתב כל הגיליון בידי העורכת. ייתכן שגם הידידים-הכתבים הרימו ידיהם. קהל אולי לא גילה התנגדות לעיתון השבת היהודי, אך בפועל נטש אותו. בעמוד האחרון נדפס באופן סמלי שיר, פרי עטה של הרטוג, "הילד היתום", הרווי תיאורי מוות ואבל.

עיתון השבת היהודי בא לעולם בזכות התמיכה והפילנתרופיה החינוכית של מחנכים ואנשי ציבור ובני המעמדות הגבוהים של הקהילות האנגליות-יהודיות. בארבעה חודשי יציאתו לאור של השבועון נשמעו עדיין מילות עידוד וחיוזוק אך ככל הנראה לא נשלחו עוד תרומות. משעה שקם זקוק היה העיתון לקהל הקוראים האמיתי שלו היה מיועד: בני הנוער היהודיים. הם היו צריכים להיות הקוראים ובעיקר הקונים של העיתון. אך נראה שאייזק ולנטיין צדק באזהרתו. עיתון השבת ירד מהבמה כיוון שלא נרכש, כיוון שקהל הקוראים היה שווה נפש. היענות לקריאה לסעד והשתתפות במעשה פילנתרופי הייתה שכיחה בקהילה האנגלית-יהודית. מפעלי תרבות וספרות זכו להרבה פחות התלהבות. בסופו של דבר ה־*Jewish Sabbath Journal* לא ניצח את האדישות ואת האי-אכפתיות והיה רק התרחשות קצרה במסכת העיתונות של הקהילה האנגלית-יהודית במאה התשע-עשרה. בחייה של הרטוג היה זה פרק רב משמעות ובפרסומיה (המעטים) בשנים הבאות נהגה לחתום: "מריון הרטוג (העורכת לשעבר של ה־*Jewish Sabbath Journal*)".

CHEAP JEWISH LITERATURE.
Now Ready
The first, second, and third numbers of
THE JEWISH SABBATH JOURNAL,
A PENNY MAGAZINE FOR THE YOUNG.
Edited by Mrs. HARTOG (née Miss HARTOG NEEL).

It will be the earnest endeavour of the Editors to render this Periodical, which is intended to diffuse Religious and Moral Instruction, worthy of encouragement from every class of society.

Subscribers, and intending Subscribers, are respectfully informed that the price of our Journal is so low, that we shall be unable to send it, except in the immediate neighbourhood, without an additional charge of 1s. per Quarter. Those who do not wish it forwarded at this expense, will please order it of any Bookseller, or News-vendor, from whom it can be easily obtained.

LITERARY CONTRIBUTIONS ARE SOLICITED.

To be had of the Publisher—J. Wesley, Fleet-street; S. Solomon, Duke-street, Aldgate; City of the Editors, of all respectable Booksellers in Town and Country; and the following agents—Mr. Thomas Wilkinson, 11, Lodge-st. Birmingham; Mr. W. H. Bournley Small Brook-street, near; Miss Levy, Renshaw-street, Liverpool; and Evans, Arrowsmith, and Co, Bristol.

PESTALOZZIAN SCHOOL, 18, Bury Street, St. Mary Axe.

מודעת פרסומת לעיתון שהופיעה בגיליונות ה־*JCHO*

THE FAREWELL.

It is with pain and regret that we take up the pen to bid Farewell to our sometime Fellow-Labourers and the many Friends of the "SABBATH JOURNAL." We had hoped that our unceasing efforts to render it permanent would have been crowned with success; but we grieve to say we have been disappointed. Yet we do not give up our little Journal as entirely hopeless. We trust that it will be only a temporary suspension; and we beg of those who wish for the continuance of the "SABBATH JOURNAL" to use their most strenuous exertions among their friends to obtain Subscribers at Half-a-Guinea a-year. Could we obtain One Hundred Subscribers at that rate, we could carry on the Journal, sending the numbers by Post to each Subscriber, and so prevent disappointment; and we pledge ourselves to resume our labours as soon as we are in a position to do so. In the meantime, thanking those who have aided us thus far,

We remain,

Their ever devoted Friend,

THE EDITRESS.

PESTALOZZIAN SCHOOL,
18, Bury Street, St. Mary Axe.

מכתב פרידה מאת העורכת אל ידידי העיתון, עמ' 207 של גיליון 13 (8.6.1855)

יהיה להמשיך בהוצאתו לאור. עדיין הציעה בכל זאת לנסות לפרסם את עיתון השבת כדו-שבועון.

היענות לשותפות נמצאה שוב בערי השדה. בגיליון 11, במאי 1855, התפרסם במדור "אל המתכתבים" מכתבן של רחל סימון וקרולין סמואל. הן מסרו כי כמה גברות יהודיות בליוורפול החליטו להקים אגודה לקידום ספרות יהודית זולה, ובראש ובראשונה את עיתון השבת היהודי. הן צפו רכישה של 250 בשבוע. זאת, יש לזכור, בקהילה שמנתה 2,500 נפש. ייתכן שהנשים התכוונו לקנות עותקים של העיתון עבור מוסדות חינוך וצדקה, פעילות פילנתרופית מקובלת. על מכתב תמיכה זה הגיבה העורכת שלצערה זו התגובה היחידה על פנייתה. כעבור שבועיים הודתה לתומכים נוספים, אך כתבה כי אינה בטוחה שתהיה בכך עזרה ממשית להחזיק את העיתון. היא מסרה לקוראיה-השותפיה כי לו הייתה תמיכה של 400 מנויים שישלמו חצי גינאה לשנה הייתה יכולה לקיים את העיתון על בסיס איתן. ציפייה לכמות

- לבירמינגהם אפשר להניח שהייתה קשורה לקהילה מרגע נישואיה.
- P. Fogell, "The Hospitals and the Doctors", in: Z. Josephs, (ed.), *Birmingham Jewry, More Aspects 1740-1930*, Birmingham 1984, p. 72
- שם, עמ' 71.
- T.M. Endelman, "German-Jewish Settlement in Victorian England", in: M.E. Werner, *Second Chance, Two Centuries of German Speaking Jews in the United Kingdom* Tübingen 1991, p. 40.
- H. Shimmin, "Homes of the People", in: J.K. Walton & A. Wilcox (eds.), *Low Life and Moral Improvement in Mid-Victorian England*, Leicester 1991, p. 166
- A. Jones, *Powers of the Press: Newspapers, Power and the Public in Nineteenth-Century England*, Aldershot 1996, pp. 109, 185. על הדמיון בין ה־*JSJ* ל־*Sunday at Home* ראו בהרחבה: שחף, נשים מהברות, עמ' 163-155.
- R.H.A., "The Sabbath Journal: To the Editor of the Jewish Chronicle", *JC*, 27.10.1854, p. 86 (להלן: "The Sabbath Journal").
- "The Sabbath Journal: To the Editor of the Jewish Chronicle", *JC*, 8.12.1854, p. 133, ex. no. 4
- A. Abraham, *Moral and Religious Tales for the Young of the Hebrew Faith*, London 1846, p. III
- M. Mendes-Belisario, *Sabbath Evenings at Home; or, Familiar Conversations on the Jewish Religion, its Spirit and Observances*, London 1856
- D. Owen, *English Philanthropy 1660-1960*, Cambridge, MA 1965, pp. 420-428
- M. Lissack, *Jewish Perservance, or The Jew at Home and Abroad*, London 1851, pp. I-VI
- "The Sabbath Journal: To the Editor of the Jewish Chronicle", *JC*, 8.12.1854, p. 133, ex. no. 3
- P. Scott, "Victorian Religious Periodicals: Fragments that Remain", in: D. Baker (ed.), *The Materials Sources and Methods of Ecclesiastical History*, Oxford 1975, pp. 332-338
- P. Demers, *Heaven Upon Earth: The Form of Moral and Religious Children's Literature to 1850*, Knoxville, TN 1993, pp. 41-48
- I. Vallentine, "To the Editor of the Jewish Chronicle", *JC*, 20.10.1854, p. 78 (להלן: "To the Editor"). למושג Tractarianism נלווית משמעות של תוכן דתי החסרה בתרגומיה העבריים של המילה – קונטרס, חוברת, ספרון, עלון – שנקשרה בדרך כלל לפרסומי אגודות דתיות שונות החל בג'ון וסלי (John Wesley) והחברה להפצת קונטרסים. בשנות השלושים של המאה התשע־עשרה קיבל המושג משמעות נוספת בהקשר לתנועה האוקספורדית, שהפיצה את רעיונותיה ב־*Tracts of the Times* וחבריה נודעו בשם Tractarians.
- One ready to help, "The Sabbath Journal: To the Editor of the Hebrew Observer", *HO*, 10.11.1854, p. 575
- M. Hartog, "To the Editor of the Hebrew Observer", *Ibid.*, (Hartog, "To the Editor") 24.11.1854, p. 589
- A Mother in Israel, "The Sabbath Journal: To the Editor of the Jewish Chronicle", *JC*, 3.11.1854, p. 94
- M. Aronson, "To the Editor of the Jewish Chronicle", *JC*, 8.12.1854, pp. 133-134 (להלן: "To the Editor").

הערות

- M. Hartog (ed.), "To Correspondents", *The Jewish Sabbath Journal*, 1.3.1855, p. 32 (להלן: "Correspondents"). כל הציטוטים המופיעים במאמר הם בתרגום שלי.
- לא אדון כאן באפיון הנושאים שהובאו בעיתון. בכך דנתי במקום אחר, ראו: מ' שחף, נשים מהברות ספרות חינוכית־יהודית באנגליה באמצע המאה התשע־עשרה, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2006 (להלן: שחף, נשים מהברות).
- "מעגל התקשורת" הוא מונח של רוברט דרנטון שהציע מודל, על בסיס אסכולת ה'אנאל', המסייע לעמוד על מערכת הקשרים בין השותפים במעגל חיים של ספר/עיתון: מחבר, קורא, מחברים אחרים, מבקר, מוציא לאור, מדפיס, כורך וסוכני שיווק שונים הפועלים במערכת מקרו־חברתית ומשפיעים כולם זה על זה. ראו: "What is the History of Books?", *The Kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History*, New York & London 1990, 2nd ed., pp. 107-135.
- V.D. Lipman, *Social History of the Jews in England 1850-1950*, London 1954, pp. 8-11
- D. Cesarani, *The Jewish Chronicle and Anglo-Jewry 1841-1991*, Cambridge 1994, p. 33
- H.B.P. "Encouragement of Literature among the Jews", *The Hebrew Review and Magazine for Jewish Literature*, London, 1 (1860), p. 725
- D.F. Mitch, *The Rise of Popular Literacy in Victorian England*, Philadelphia 1992, p. 78
- M. Samuel, *An Address on the Position of the Jews in Britain*, London 1844, pp. 3-12
- M. Hartog, "The Sabbath Journal: To the Editor of the Jewish Chronicle", *JC*, 8.12.1854, p. 133
- JC*, "Obituary", 1.11.1907, p. 6
- [M. Hartog] The Editress, "To The Reader", *JSJ*, 22.2.1855, p. 1 (להלן: "The Editress, 'To The Reader'").
- משה אנג'ל היה מנהל בית הספר JFS משנת 1840 עד 1891, וערך את ה־*JC* בשנים 1843-1841.
- A. [M. Angel], "The Sabbath Journal: To the Editor of the Jewish Chronicle", *JC*, 17.11.1854, p. 109 (להלן: "The Sabbath Journal").
- H. Guedalla, "The Sabbath Journal: To the Editor of the Hebrew Observer", *HO*, 1.12.1854, p. 598 (להלן: "The Sabbath Journal").
- שמות, תארים וכתובות שצוינו ברשימות מלמדים על זהות התורמים (מעמד, מגדר, עיסוק, מקום מגורים). עם זאת הרישום חלקי ולא אחיד וכמה תורמים נרשמו כאנונימיים.
- מאיר בלנקניז, צורף אמיד, כיהן כחבר מועצה וחבר ועד הנאמנים של הקהילה. *JC* 8.12.1854, p. 135; *HO* 15.12.1854, p. 616; *JCHO* 29.12.1854, p. 9
- רחל סימון (1824-1899) לבית סאלאמן הייתה אשתו של ג'ון סימון מג'מייקה, היהודי הראשון שישב כשופט באנגליה. בשנים 1888-1868 כיהן כחבר פרלמנט וזכה בתואר סר, ולפיכך נודעה אשתו כליידי סימון.
- R. Simon, "The Sabbath Journal: To the Editor of the Jewish Chronicle", *JC*, 24.11.1854, p. 117 (להלן: "The Sabbath Journal").
- ידוע כי סיליה מוס נישאה ללואיס לבטוס מבירמינגהם לפני 1855, ונפטרה בבירמינגהם בשנת 1873. אף שלא עלה בידי למצוא מתי עקרה מלונדון

- אינני יודעת אם נעשה מחקר שבדק את התפוצה הגאוגרפית של הקוראים-
כותבים של ה-*JC* וה-*HO*, מחקר שהיה מעניין להשוותו לכאן.
Guedalla, "The Sabbath Journal" 58
M. Hartog, "To the Editor of the *Jewish Chronicle*", *JC*, 60
1.6.1854, p. 801
M. Hartog, "The Sabbath Journal: To the Editor of the *Jewish
Chronicle*", *JC*, 8.12.1854, p. 133
JC, 13.6.1845, pp. 183-184 62
[M. H. Bresslau], "The Sabbath Journal", *JC*, 20.10.1854, p. 75 63
R.H.A., "The Sabbath Journal"
The Editress, "To The Reader" 64
A. [M. Angel], "The Sabbath Journal" 66
Guedalla, "The Sabbath Journal" 67
Simon, "The Sabbath Journal" 68
"To Correspondents", *JSJ*, 22.3.1855, p. 79 69
[A. Benisch], "The Jewish Sabbath Journal", *JCHO*, 23.3.1855,
p. 109 70
M. Galchinsky, *The Origin of the Modern Jewish Woman Writer:
Romance and Reform in Victorian England*, Detroit 1996, pp.
79-80 71
ראו דיוני בעניין זה: שחק, נשים מחברות, עמ' 185-242. 72
קוץ, מעריכים ומכתבי עתים, עמ' 73, הערה 4. 73
- Hartog, "To the Editor" 40
Aronson, "To the Editor" 41
M. Hartog, "To the Editor of the *Jewish Chronicle*", *JC*, 42
27.10.1854, p. 86
R.H.A., "The Sabbath Journal" 43
The Editress, "To The Reader" 44
Hartog, "To Correspondents" 45
ההדגשה במקור.
ג' קוץ, מעריכים ומכתבי עתים: עיונים בתולדות העיתונות העברית
והיהודית, תל-אביב תשנ"ט, עמ' 73 (להלן: קוץ, מעריכים ומכתבי עתים).
Nehemiah 8viii, "To the Editress of the *Jewish Sabbath Journal*", 47
JSJ, 26.4.1855, p. 158
אחיו, גייקוב פרנקלין, ייסד והוציא לאור את העיתון *The Voice of Jacob*
בשנים 1846-1841. 48
סאלאמן חתמה על השירים שפרסמה ב-*JC*, ב-*JSJ* וב-*Occident*, בראשי
התיבות של שמה, R.E.S. 49
Reid, George, *JSJ*, 29.3.1855, p. 90 50
ההדגשה במקור.
Editress [M. Hartog], *JSJ*, 24.5.1855, p. 183 51
Editress, Note, *JSJ*, 29.3.1855, p. 93 52
The Editress, "To The Reader" 53
"To Correspondents", *JSJ*, 22.2.1855, p.16 54
"To Correspondents", *JSJ*, 12.4.1855, p. 127 55
ה-*JSJ* הופיע פעם בשבוע, ביום חמישי, החל ב-22.2.1855 ועד 10.5.1855.
עוד שלושה גיליונות התפרסמו ב-24.5.1855, 8.6.1855 ו-28.6.1855.
הגיליון החמישי התפרסם ב-22.3.1855 וה-13, באופן יוצא דופן, ביום שישי
8.6.1855.